

KUR'ÂN'DA GEÇEN PEYGAMBER ADLARI VE ANLAMLARI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YOLCU

İnönü Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Bu makalede Kur'ân'da bahsi geçen Âdem, Nûh, İbrahim, İsmâîl, Musâ ve İsâ (as) gibi peygamber isimlerinin manaları ve çağrıştırdıkları mesajlar incelenmiştir. Bu arada isim ile müsemmâ arasında herhangi bir özdeşlik olup olmadığı izlenmiş ve eğer varsa buna da işaret edilmiştir. Neticede söz konusu isimlerin farklı ümmetlerde ve cemiyetlerde ne şekilde ve hangi değerlere atfen yaşadıklarına da dikkat çekilmektedir. İncelememizde Arapça olmayan peygamber isimlerinin çoğu tefsirde *Arapça iştikaka* tabii tutularak anlamlandırıldığı ve onların mesajlarıyla irtibatlandırıldığı görülmüştür. Bu çalışmada temel bilgi kaynağı olarak Kur'ân'ın anlattıkları esas alınmıştır. Bunun yanında Arapça dilbilim, filoloji ve tefsir kaynakları da kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Resûl, Nebî, İsim, Anlamlandırma, Mesaj.

THE NAMES WHICH IS MENTIONED IN THE QUR'AN AND MEANINGS OF THEM

ABSTRACT

The names of prophets' meanings and the messages that are behind them which have been mentioned in the Qur'an such as Adam, Noah, İbrahim, İsmahel, Moses and Jesus has been researched in this article. By the way it has been watched if there is an identity between the name and existence who has the name and if there is it has been pointed to this. Finally it has been pointed to the names are lived in different nations and communities and lived for which form and which values. Based on this study, told the Qur'an as a source of basic information. Arabic linguistics, philology, work of exegesis/commentary, resources are used in this article as well.

Keywords: Resûl (Great Prophet), Nebiy (Prophet), Name, Naming, Message.

GİRİŞ

Bu makalede ele aldığımız konu "isim" ve "müsemmâ" hakkındaki yazını bilmeyi gerektirmektedir. Onun için öncelikle bu konudaki görüş ve düşünceleri gözden geçirmek iyi olacaktır. *İsim ile müsemma arasında her halde bir bütünlük var mıdır? Ya da aralarında herhangi bir bağ mevcut mudur? İsim ile müsemma her zaman içerik ve*

mana açısından uyumlu mudur? Bu vb sorular ve cevapları öteden beri tartışılmıştır. Değişik bakış ve yaklaşımlara göre farklı düşünceler oluşmuştur. Şimdi bunları ele alalım.

Kur'ân ve tefsirin bir konusu olan *isimler* ve ona bağlı olarak *sıfatlar* her tefsir kitabında ele alınmıştır. Yukarıda işaret edilen yaklaşım farkları doğrudan tefsirlere de yansımıştır. Konu genelde Bakara suresi 31. ayet yorumunda işlenmiştir. Ayrıca İsrâ 110. Ayette söz konusu edilen "*Yüce Allah'ın Güzel İsimleri*" ifadesi ihtilafların odak noktası haline getirilmiştir. Soru kısaca şudur: "*Yüce Allah, Hz. Âdem'e (as) isimleri mi öğretmiş yoksa müsemmaları mı?*" Yani, ona varlıkların kendisini mi yoksa isimlerini mi öğretmiştir? Aslında dikkat edildiğinde ayetin metninde bu sorunun cevabı vardır. Yine de te'vîl yoluyla yaklaşanlar bu ifadeyi tartışma konusu yapmışlardır. Aklî yolu kullanarak: "*Allah, ona tek tek varlıkların adını öğretmemiş; aksine varlıklara isim verme yeteneğini vermiştir; o da varlıklara kendi yeteneğiyle isim vermiştir*" demişlerdir. Aynı şey Allah'ın isimlerinin olması konusunda da kendini göstermiştir.¹

İbn Cerîr (v. 310), "*isimlerin öğretilmesi*" konusunda verdiği rivayetler ve yorumlardan sonra kendi tercihini şöyle açıklar: "*Sahîh olan, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e meleklerin isimleri ile zürriyetin isimlerini öğrettiğidir.*" Taberî bu görüşünü isimleri öğretilen varlıklardan söz edilirken kullanılan zamirlere dayandırır. { قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ } { فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ } "*Ey Âdem, onlara onların isimlerini bildir; o da onların isimlerini bildirince ...*" (2/Bakara 33). Bu zamirler ancak insanlar ve melekler için kullanılır. "Arapların bu zamirler insanlar ve melekler dışında kullandıklarına neredeyse hiç rastlanmaz."² İbn Kesîr (v. 774) de bütün görüş ve yorumları özetledikten sonra: "*Sahîh olan görüş Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e isimlerin hepsini; zatlarını ve fiillerini öğrettiğidir*" demektedir.³

Mesele özellikle { وَ لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى } "*Allah için Güzel İsimleri vardır*" (17/İsrâ 110) ayetinin yorumunda kızıışmaktadır. İbn Cerîr tartışmaların yoğunlaştığı sırada: "*İsim, müsemma içindir*" diyerek nazari tartışmalardan uzak durmaya çalışır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat uleması ise, mutlak manada "*isim, müsemmanın kendisidir*" demeyi de, "*isim müsemmadan başka bir şeydir*" demeyi de sakıncalı görmüşlerdir. Onlardan bir kesim de "*isim, müsemmanın kedisidir*" kanaatine ulaşmışlardır.⁴

Tarihi süreç izlendiğinde bu konuların "*sıfat*" konusunun yoğun tartışılmasından ve bu konuda ulema arasında derin polemiklerin meydana gelmesinden derinleştiği anlaşılıyor. Meselenin nirengi noktasını şu soru oluşturmaktadır: "*Allah'ın isim ve*

¹ Bkz. Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf An Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, Neşru Edebi'l-Havza, Tahran, ts., I, 125-126.

² Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr (v. 310), *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed M. Şâkir, 1. B., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/2000, I, 485 (2/Bakara 31. AY).

³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl (v. 774/1372), 1-*Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sâmî b. M. Selâme, 2. B., Dâru't-Tîbe, 1420/1999, I, 104.

⁴ İbn 'Âşûr, M. et-Tâhir, *Tahrîru'l-Ma'nâ's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, Dâru't-Tûnusiyye, 1984, I, 411 (2Bakara 31. AY); En-Neysâbü'rî, *Tefsîru'n-Neyabûrî*, I, 5 (1/Fâtîha 1. AY).

sıfatları ötenden beri var olan ezeli şeyler midir yoksa daha sonra mı yaratılmışlardır?" Kimi ulema tevhit adına, Allah'ın birliğine gölge düşmesin diye: "Allah'ın tüm isim ve sıfatları muhdestir, sonradan yaratılmış niteliklerdir. Başta ne bu isimler ne de sıfatlar vardı" görüşüne varmışlardır. Dolayısıyla bu "Usulü'd-Dîn" ile ilgili bir meseledir. Zerkeşî (v. 794), bu konuyu *kelime-i tevhîd*in (لا إله إلا الله) manasını ele aldığı Risale'sinde enine boyuna incelemiştir.⁵

"İsim" hece harflerinden oluşan ve değişik seslerle ifade edilen kelimeler olarak düşünüldüğünde mutlak manada müsemmadan ayrı olarak değerlendirilir. Mesela: "Allah buyurur ki" ve "Allah, kendisine hamd edenleri duydu" bu tür ifadelerde "Allah" ismi, müsemma ile aynıdır. Ama "(Allah) lafzı Arapça bir kelimedir" dediğimizde buradaki "Allah" müsemma değil, sadece isimdir ve müsemma ile aynı değildir. Onu müsemmanın zatı olarak düşünenler ise, ikisini de aynı şeyler olarak görürler. Bu ise, açık olan bir şeyi, uzun uzadıya açıklamaya çalışmak gibi bir şeydir. Belki de bunun için İbn Kesîr (v. 774), şartlar ne olursa olsun bu tür izah ve polemiklere abesle iştigal olarak değerlendirir. Çoğu selefi bilgin de bu görüştedir.⁶

Fahredden-i Râzî (v. 606), { *بِإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ* } "Ben, ona Meryem adını verdim" (3/Âl-i İmrân 36) ayetinin yorumunda: "Bu ifade de göstermektedir ki, isim, müsemma ve tesmiye (isim vermek) üç ayrı şeydir" diyerek bu konudaki görüşünü beyan etmektedir.⁷

İbn Receb (795), Abbâd'ın görüşünü tenkit ve çürütme (*iptâl*) bağlamında şu yaklaşımı sergiler: "İsim ve müsemma arasında doğal (tabîi) bir irtibat olsaydı, bu durumda (bedel olmak kaydıyla) bir lafız ve onun nakidi (*zıddı*) aynı şeyin ismi olamazdı. Hâlbuki biz çok iyi biliyoruz ki, (القرء) sözcüğü hem hayz (الحَيْض) hem de temizlik (الطَّهْر) anlamı için vazedilmiştir ve bu iki anlam birbirinin zıddıdır."⁸

Ne kadar uzaklaştırılmaya çalışılsa da isim ile müsemma arasında ince bir bağ olduğu düşünülmektedir. Belki de onun için Resulullah bazı *kabîh* isimleri değiştirmiştir. Bazen de iyi isimleri kabîh isimlerle değiştirmiştir. Mesela *Ebû'l-Hakem* adını *Ebû Cehil*, Râhib adını *Fâsık* diye değiştirmiştir.⁹

Hâşeviye, Kerrâmiye ve Eş'ariye mezhepleri isim ile müsemmanın aynı, her ikisinin de isimlendirmeden farklı olduğu görüşündedir. Mutezile ise, ismin müsemmadan farklı, isimlendirme ile aynı olduğunu savunmuştur. Tercih edilen görüş ise, ismin hem müsemmadan hem de tesmiyeden farklı olduğudur. Bazen isim olur,

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *Ma'nâ Lâ İlâhe İllâ'l-Lah*, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâğâ, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1985, s.124-140.

⁶ İbn Atıyye, Ebû M. Abdulhak, *el-Muharreru'l-Vecîz i Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusslam Abdüşşâfi M. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân 1314/1993, I, 55; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 104. " فثبت أن الخوض في هذا البحث على جميع التقديرات يجري مجرى العيب "

⁷ Râzî, Fahrüddîn Muhammed, *Mefâtilu'l-Gayb –et-Tefsîru'l-Kebîr-*, Dâru'l-Fikr, 1404/1994, I, 1133. İbn Âdil de bu görüşü benimsemiştir. Bkz., *el-Lübâb fi Uûmi'l-Kitâb*, V, 176.

⁸ Ebû Abdullah M. İbn Arefe, *Tefsîru İbn Arefe*, Merkezu'l-Buhûs, Zeytûniye, Tunus 1986, I, 44.

⁹ Muhammed Ahmed eş-Şirbînî, *Tefsîru's-Sirâci'l-Münir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 512.

müsemma olmaz; mesela *ma'dûm* (yokluk) gibi. Kimi zaman bir şeyin birkaç ismi olabilir; müteradif isimler gibi. Bazen de isim tek olur fakat müşterek isimlerde olduğu gibi, müsemma birkaç tane olur. Yanı sıra, isim bir lafız ve arazdır, müsemma ise, kimi zaman mümkün bir zat olur, kimi zaman da *vacibu'l-vücûd* olur. Sonra mesela ateş veya kar, eğer bizzat müsemma olarak kabul edilseler, o zaman "*kar*" diyenin ağzının soğuması, "*ateş*" diyeninkinin ise yanması gerekir. Hâlbuki böyle bir şeyi hiçbir akıl sahibi kabul etmez.¹⁰

Bu konuda farklı görüşler olmasının en önemli sebeplerinden biri de Arapça literatüründe "*zât*", "*nefs*", "*ism*" ve "*ayn*" kelimelerinin çoğun, aynı anlamda, birbirinin yerine kullanılagelmesidir.¹¹ Yine de ciddi ayırımlar yapmak gerektiğini ispat edenler az değildir. İbnu'l-Kayyim (v. 758) bunlardan biridir. "*O, hiçbir Nahivci ve hiçbir Arap ismin müsemma olduğunu söylememiştir*" diye iddia eder: Onlar mesela « *بِسْمِ اللَّهِ* » (*bismillah*) derler, asla « *بِئْسْمِ اللَّهِ* » demezler. Peygamber (sas) de « *لِلَّهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا* » (*Allah'ın doksan dokuz ismi vardır*) buyurmuştur.¹² Buna bakarak « *تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ مَسْمًى* » (*Allah doksan dokuz müsemması vardır*) denemez.¹³

Ebû'l-Bekâ (v. 1094) bu konulara daha derin biçimde girer; tartışmalar yapar ve kendi görüşünü ispat etmeye, karşı görüşleri çürütmeye çalışır. Bu bağlamda mutabaka, mücânese, mümâsele, müşâkele, müşâbehe, müsâvât, münâsebe ve müvâzene konularına girer. Her halde isim ile müsemmanın ayrı şeyler olduğunu, ittihadının bâtil olduğunu delillendirir.¹⁴ İbn Hazm de bu konuda iddialı konuşarlardandır. Ona göre Kur'ân, Sünnet, icma, akıl, dil ve nahiv şüphesiz bir şekilde ismin müsemmadan ayrı olduğunda ittifak etmiştir.¹⁵

Peygamber isimlerini Kur'ân -büyük ihtimalle- tarihi terakümü ile birlikte ve sonradan aldığı anlam ve yorumlarla beraber kullanmıştır. Mesela Hz. İbrahim (as) Kur'ân'da ateşe atılıp kurtulmaktan, İsmail'ini kurban etmeye kalkmasından ve Ka'be'yi inşa etmekten kopuk biçimde, Araplarla hiçbir alakası olmayan bir Iraklı olarak anlatmış değildir. Hz. Mûsâ, Hz. Süleyman ve Hz. İsâ (as) da muhtemelen tarihteki temel hususiyetleri ve kişilik özellikleriyle birlikte yad edilmiş veya zikredilmişlerdir. "*Kitapta Musa'yı da zikret (bahset)*" (19/Meryem 51) denirken onun sadece isminin anılmasının kastedilmediği sarahate yakın biçimde açıktır. Kanımca Kur'ân, "Mûsâ" derken onu hem bir Mehdî gibi gelip İsrailoğullarını Firavunların acı zulmünden kurtaran, hem de bundan sonraki süreçte zorlu bir görev olan İsrailoğullarını özgürleştirme, korku psikolojisini yenmelerini sağlama ve onlara bir yiğit veya kahraman gibi kutsal değerler uğrunda savaşma ve gerekirse bunun için ölmekten (şehit olmaktan) endişe etmeme gibi ictimai, siyasi ve askerî liderliği ifa eden tarihi bir

¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 104.

¹¹ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, I, 55.

¹² Buhârî, Cuma, Men İntezara Hatta Tudfen, II, 87 (HN: 1325).

¹³ İbnu'l-Kayyim, *Bedâiu'l-Fevâid*,

¹⁴ Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ, *Kitâbu'l-Külliyât*, thk. Adnân Derviş- Muhammd el-Mısırî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1419/1998, s. 35.

¹⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâ ve'n-Nihal*, V, 23.

şahsiyet olarak görmüş ve göstermiştir. Onun verdiği mücadelenin ana hatlarını vermiştir. Onun için "Mûsâ" kavramı bütün bu coğrafi hususiyetleriyle Kur'an'da zikredilmiştir.

Konumuz peygamber isimleri ve bunların taşıdıkları manalar üzerinde odaklanmıştır. Herhalde bir peygamber ismi soyut manada ele alınamaz. Soyut manada ele alınan bir isim bir peygamber ismi değil, sıradan bir isim olur. Öyle ise bu isimlerin birer doğuş, gelişme ve kavramlaşma süreçleri vardır. Herhangi bir peygamber ismi konulduğu andan itibaren bütün hususiyetlerini kazanmış değildir. O peygamberle beraber gelişmiş derinleşmiş, büyümüş ve yaygınlık kazanmıştır. Hz. Nûh'tan önce kullanılan "Nûh" isimleri ile ondan sonra taşınan Nûh isimleri farklı muhtevaya, mana ve değerlere atıf yapacaktır. "Muhammed" isimleri muhtemelen Hz. Muhammed öncesi dönemde de mevcuttur ve o zamanda sıradan bir manaya işaret ederler. Ondan sonra ise aynı isim bu sıradan manasının yanında daha kapsamlı, derin ve kuşatıcı bir anlam kazanmıştır.¹⁶ Aynı şey kavramlar için de söylenebilir. Mesela "takva" ve "ihlas" sözcükleri Kur'an öncesi kullanımda bayağı bir manaya işaret ederken, İslam ile bir inanç sisteminin, din, ibadet ve hayat tarzının en merkezi kavramlarına dönüşmüşlerdir. "İman" ve "küfr" de, "namaz" ve "fisk" da böyledir. Zira cahiliye dönemi insanının bu kelimelerden anladıkları başka, Müslümanların onlardan anladıkları daha başkadır.

Öyle ise kelimeler, isimler ve kavramlar soyut manada (tarih ve toplumdan bağımsız bir şekilde) anlaşılabilir. Bir Fransız cenubi Asya'da gördüğü bir erkek başörtüsünü "turban" diye tanımlayabilir. Bu adlandırma asla Türkiye'deki "türban" tartışmaları manasına alınmaz. Kelime aynıdır ana coğrafyası değişmiştir. Demek ki, kelimelerin coğrafyaları da onlara hususi anlamlar katmaktadır. Öyle ise Mûsâ ancak Asâ'sı ve Yed-i Beyzâ'sıyla, Firavun ve sihirbazlara karşı mücadelesiyle, İsrailoğulları ile Kızıl Denizi olağanüstü biçimde geçmesiyle, Firavun ve askerlerinin burada boğulmasıyla, yine onlarla birlikte Tih Çölünde senelerce dolaşmasıyla, Men'ni ve Selvâ'sı ile Mûsâ'dır. İbrâhîm de, Süleyman da, diğerleri de kendi özel şartları ve hususi özellikleriyle, coğrafi konum ve anlamlarını kazanırlar.

Tüm bu tarihi, kültürel, coğrafi unsurlardan soyutlanan bir "Mûsâ" ismi hiç de dikkate değer bir mana taşımaz ve onu araştırmak da tefsir disiplinine kayda değer bir katkı sağlamaz. Ama Mûsâ, İsâ, Nûh, İbrâhîm, Süleyman, Muhammed (ass) gibi isimleri kendilerine mahsus coğrafyalarında incelemek, onların tarihi, kültür bağlarını göz önünde bulundurmamak ve buna göre bir *kavramlaştırma* ve *anlamlandırma* işlemine tabi tutmak kanımca orijinal bir çalışma olacaktır. Bizim burada yapmaya çalıştığımız da bundan ibarettir.

¹⁶ Aynı şey Büyük İskender, Fatih Sultan Mehmet, Darius, Buhtunnasır, Hammurabî vb için de geçerlidir. Bu isimler adı geçen şahıslarla dikkatleri çekmişler ve o şahıslardan sonra (kendi sözlük manalarından hiçbir şey kaybetmeden) onlara karşı bir öykünme hususiyeti taşımaya başlamışlardır.

Çalışmamızda kavramların anlamlandırılmasında başta tefsir ve Arap Dili eserlerine başvurulmuştur. Buna ek olarak konuyu ele alan İslam Tarihi kaynakları müracaat edilen yazına dâhil edilmiştir.

Şimdi konumuzun ana maddelerini oluşturan Peygamber isimleri ve anlamlarını incelemeye geçebiliriz.

Âdem [Adam] (آدم)

Âdem kelimesinin kaynağı ve kökleri tartışmalıdır. Kelimenin Sümerce (babam) anlamındaki "adamu" veya aynı kelimenin Asur-Bâbil dilinden geldiği (ortaya konmuş, yapılmış, meydana getirilmiş çocuk, genç) anlamını taşıdığı savunulmuştur.¹⁷

"Âdem" kelimesi, İbranice ve Arapçada erkek için kullanılan cins isimlerden biridir. Ayrıca özel isim olarak da kullanılmaktadır. Âdem sözcüğü Arap dilinde *toprak* manasına gelir. Hz. Âdem, yeryüzünün en güzel madeninden yaratıldığı, onun tüm hususiyetlerini bünyesinde barındırdığı, taşıdığı özellikler hasebiyle yeryüzünün kaynağı sayıldığı için bu adı almıştır. Onun için deniyor ki, Âdem ismi أديمُ الأَرْضِ (yeryüzü) ifadesinden alınmıştır.¹⁸ Buna benzer bir ifade Tekvin'de (2/7) geçer: "*Yerin toprağından (adamah) insanı (adam) yarattı.*" Ahd-i Atik'te Âdem ismi yüzlerce defa insan ve insan türü anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda ilk insan ve özel isim olarak da kullanılmıştır.¹⁹

Öte yandan Âdem'in derisi çok dikkat çekmiş, yüzü çok değişik gelmiş ve en göze batan vasfı yüzündeki bu manzara olmuştur. Onun için Hz. Âdem'e derisinin bu (dış yüzü) ve yüzey kısmının parlaklığı, güzelliği dolayısıyla bu isim verilmiş de olabilir.²⁰

Râgıb (v. 425), *Müfredât*'ta der ki; آدم (Âdem), insanlığın babasıdır (*Ebû'l-Beşer*). Deniyor ki: Bu adı almasının nedeni, *bedeninin topraktan yaratılmış olmasındandır*. "*Renginin esmer oluşudur*" diyenler de vardır. Çünkü Arap dilinde رَجُلٌ آدم (Âdem bir erkek) denir ki, bu *esmer adam* demek gibidir. Ayrıca, *değişik maddelerden ve farklı güçlerden meydana geldiğinden* Âdem adını aldığını söyleyenler

¹⁷ Bu, L. Pirof'un görüşüdür. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, *DİA*, I, 358; "Âdem" maddesi.

¹⁸ Bu konuda kaydedilen rivayetlerden biri için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 480 (2/Bakara 31. AY); İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 6. Arapça bir kökten gelmeyen isimleri bu şekilde Arapça iştikaka tabi tutmaya tepki gösterenler de vardır. Onlar Âdem'i, Âzer, Âbir gibi değerlendirir ve Arapça söz ve deyimlerle irtibatının olmadığını savunurlar. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, 285.

¹⁹ Tekvin, 5/1-5, 1/26-28; 2/4; 4/25, 26.

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, 2/Bakara 31. AY (I, 279).

de vardır. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: *Biz insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık* (76/İnsân 2).²¹

Râgıb, Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili ayeti yorumlarken şöyle bir yaklaşım sergiler: Hz. Âdem, "Onu kusursuz olarak tamamlayıp kendisine ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın" (15/Hicr 29) âyetinde sözü edilen "rûh" üfleme sayesinde güzelleştikten ve: *Onları yarattıklarımızın çoğundan bir şekilde üstün kıldık* (17/İsrâ 70) âyetinde ifade edildiği gibi, o *akıl, anlayış ve düşünce* ile diğer varlıklardan üstün kılındıktan sonra bu ismi almıştır, diyenler de vardır. Bu yaklaşımın kalkış noktası, اِدَام (idâm) kelimesidir. O da yemeğin kendisiyle güzelleştirildiği baharat türü şey demektir. Muğîre b. Şu'be, evlenmek istediği kadın konusunda Resûlullah'a danışınca, Resûl, önce: "Ona Alıcı gözüyle baktın mı?" diye sorar. "Hayır" cevabını aldığı anda ise, ona şu tavsiyede bulunur: "فَانظُرْ إِلَيْهَا فَإِنَّهُ أَحَدَرَى أَنْ يُؤَدِمَ بَيْنَكُمَا" : *Ona güzelce bak, çünkü bu, aranızın tatlılaşmasına yol açardı.*²² Yani, sizi birbirinize sevdiren, kaynaşmanızı sağlar.²³ Burada Âdem isminin kökü olarak kabul edilen fiilin taşıdığı mana esas alınarak Hz. Âdem'in sevgi, kaynaşma özelliğinden bu adı aldığı düşünülmektedir.

"Âdem" ismi Kur'ân-ı Kerîm'de, 25 ayette (25 ayrı yerde) zikredilmektedir.²⁴ İnsanlığın atası olarak Hz. Âdem'in kıssası Bakara, A'raf, İsrâ, Kehf ve Tâhâ sûrelerinde adı ve sıfatıyla anlatılır, Hicr ve Sâd sûrelerinde ise sadece sıfatıyla dile getirilir.²⁵ Yedi yerde sadece kendi adıyla zikredilmekte olan Hz. Âdem, yedi yerde de sadece "بَنِي آدَمَ" (*Âdemoğulları*) şeklindeki bir ifade içinde geçmektedir ki, bu da Yüce Allah'ın, Âdemoğullarına hitabıdır.²⁶

Öncelikle Hz. Âdem'in bizzat adıyla anıldığı ayetlerin bazılarını bir göz atalım:

{ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ } (3/Âl-i İmrân 59) ؛

{ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا } (2/Bakara 31) ؛

{ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ } (2/Bakara 33) ؛

{ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ } (2/Bakara 34) ؛

{ يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ } (2/Bakara 35) ؛

²¹ Râgıb, *Müfredât*, s. 74, "آدَمَ" maddesi; İbn Fâris, bu cümledeki اِدَم (edeme) kelimesine, *örnek/model*; Ferrâ', *vesile*; Zemahşerî ise, *efendi* ve *öncü* anlamını vermiştir. Bkz. İbn Fâris, *el-Mücmel*, I, 90; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, s. 4.

²² Muğîra b. Şu'be, bir kadınla evlenmek istediğini bildirince Peygamber (sas) ona bu sözü söylemiştir. Tirmizî, bu rivayeti tahriç etmiş ve onu "*hasen*" bir *hadîstir*" olarak değerlendirmiştir. Bkz. Tirmizî, 9/Nikâh 5/Mâ Câe fi'n-Nezari ilâ'l-Mahtûbe, 3/397; HN: 1087; İbnu'l-Arabî, *Ârîdetu'l-Ahvezî*, IV, 307; Nesâî, *Sünen*, VI, 70; İbn Mâce, *Sünen*, I, 599. Nasıruddin Elbânî de hadisi "sahîh" saymıştır. Bkz. Nasıruddîn el-Elbânî, *Sahîhu ve Daîfu Süneni't-Tirmizî*, III, 87.

²³ Bkz. Râgıb, *Müfredât*, "آدَمَ" maddesi, s. 74.

²⁴ Abdulbâkî, *el-Mu'cem*, s. 24-25; Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 30. Bâb: 2/Basîre fi Zikri Âdem, s. 1722.

²⁵ Bkz. 2/Bakara 30-37; 3/Âl-i İmrân 33, 59; 7/A'raf 11, 19, 26-27, 31, 35, 172; 15/Hicr 26-31; 17/İsrâ 61, 70; 20/Tâhâ 115-117, 120-121.

²⁶ Bkz. 7/A'râf 26, 27, 31, 35; 17/İsrâ 70.

- { إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ } (3/Âl-i İmrân 33) ؛
{ فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ } (2/Bakara 37) ؛
{ يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ } (20/Tâhâ 117) ،
{ وَعَصَىٰ آدَمَ رَبَّهُ فَغَوَىٰ } (20/Tâhâ 121) .

Çocukları muhatap alınarak zikredilen ifade içinde (بَنِي آدَمَ) geçen Âdem (آدَمَ) isimleri ise şunlardır:

- { يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا } (7/A'râf 26) ،
{ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ } (7/A'râf 31) ،
{ يَا بَنِي آدَمَ إِذَا يَأْتَيْنَكُمْ رَسُولٌ مِّنْكُمْ يَعْصُوا عَلَىٰ آيَاتِي } (7/A'râf 35) ،
{ يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ } (7/A'râf 37) ،
{ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ } (7/A'râf 172)،
{ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ } (17/İsra 70) ،
{ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ } (36/Yâsîn 70).

Hiz. Âdem'in beş ismi vardır. Bunlar: *İnsan, Beşer, Ebû'l-Beşer, Âdem* ve *Halîfe*'dir. Beşer adını almasını birçok büyük olayla doğrudan karşılaşmasına, büyük felaketlerle yüz yüze gelmesine bağlayanlar vardır.²⁷ Bu isimlerin en çok dikkat çekenini ve üzerinde durulanı *Halîfe*'dir.

İblîs, Hiz. Âdem'in topraktan yaratılışını bir nakısa, kendisinin ateşten yaratılmış olmasını ise üstünlük vesilesi saymıştır. Bu mantık yürütmesi üzerinde tefekkür eden bilginler, bu mantığın aksine toprağın beş yönden ateşten üstün olduğunu tespit etmişlerdir.²⁸ “Yüce Allah onu kendi elleriyle yaratmıştır. Melekleri ona secde ettirmiştir. Onu cennete yerleştirmiş ve ardından kendisini seçkin bir kul yapmıştır. Ayrıca zürriyetini onurlandırmıştır. Tüm isimleri ona öğretmiştir. Onu peygamberlerin ilki yapmıştır. Mukarreb meleklerin bilmediği bilgileri ona öğretmiştir. Onun neslinden nebîler, resûller, velîler ve siddîkler çıkarmıştır.”²⁹

Müfessirlerin, “خليفة” (*Halîfe*) kavramının tanımlarken, Allah'ın hükümlerini uygulama ve başkalarını yönetme kaydını koymaları, Hiz. Âdem'in bu sorumluluğu yüklenmesi sebebiyledir. “Ona bazı *salahiyetler vereceğim, o bana izafeten, bana niyabeten mahlûkatım üzerinde birtakım tasarrufa sahip olacak, benim namıma*

²⁷ Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 30. Bâb: 2/Basîre fi Zikri Âdem, s. 1722.

²⁸ Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 30. Bâb: 2/Basîre fi Zikri Âdem, s. 1724.

²⁹ Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 30. Bâb: 2/Basîre fi Zikri Âdem, s. 1724.

ahkâmımı icra ve tenfîz eyleyecek, ... İradesi ile benim iradelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarımı tatbîke memur bulunacak... Bu mana Ashabı kiramdan ve tabîinden uzun uzadıya nakledilegelen tefsirlerin hulâsası ve hâsılıdır.”³⁰

Beğavî (v. 516), halîfeliğin, kimin yerine, kimin için olduğunu izah bağlamında en sahih görüşün şu olduğunu açıklar: “Sahih olan O’nun (Âdem’in), Allah’ın arzında Onun ahkam ve tavsiyelerini yürürlüğe koymak ve uygulamak için Onun halîfesi olduğudur.”³¹

Râzî (v. 606) ise bu halîfeliği, “Kullarından mükellef olanlar arasında hüküm vermede Allah’tan yana çıkmak, onun yasalarını onun adına uygulamak” manasında değerlendirir ve bu konudaki tefsirin İbn Abbâs, İbn Mes’ûd ve Süddî gibi sahabe ve tabîine dayandırıldığını beyan etmekle yetinmektedir.³²

İbn Kesîr (v. 774), bu âyetin yorumunu İbn Cerîr et-Taberî’den (v. 310) nakletmektedir: “Ben yeryüzünde bir ‘halîfe’ yaratacağım ki, yeryüzünde, kullarım arasında hükümlerimin tatbîki konusunda beni temsil etsin. Bu halîfe Âdem’dir. Allah adına halk arasında Allah’ın hükümlerini adaletle tatbik edecektir.”³³

Alûsî (v. 1270), halîfe kavramını “Allah’ın vekili, yeryüzünde O’nun hükümlerini yaşatan, dünyayı imar, insanları idâre ve terbiye eden, diğer bütün canlılardan üstün olan, onları emri altına alan” şeklinde tanımlamaktadır.³⁴

Seyyid Kutub (v. 1966) da, “İlahî irade, yeryüzünde bir halifenin olmasını, takdir ettiği sınırlar çerçevesinde bu gezegenin imarını ve imarı için gereken güç ve imkânlarını kullanma görevini üstlenmesini gerektirmişti” demektedir.³⁵ Onun için “Bütün peygamberler, savaş ve barışta ümmetini yönetir, onlara hükmeder, hukukî sorunlarını çözer ve toplumun maslahatlarını gözetirler.”³⁶ Bu konuda daha güzel bir değerlendirme ise bir başka çağdaş düşünürden gelmiştir: *Saf aklî bilgi ve ilham değil, esas olarak vahiy insana nasıl davranması gerektiğini ve nasıl iyi insan olacağını gösterir. Bu sebeple hiçbir din saf akıl üzerine kurulamaz. Bununla birlikte vahyin kendisi gerekli etkileyici niteliği kazanmak için çıplak hakikati değil, kaçınılmaz olarak remizlerin elbisesine bürünmüş hakikati sunma durumuna katlanmaktadır. Fakat bunu yapmaya onu mecbur bırakan nedir? Peygamber, ahlakî anlayışını yeterince açık ahlakî gayeler, ilkeler ve gerçek bir sosyo-politik yapı şeklinde izah edemezse, ne onun kavrayışı ve ne de yaratıcı vahiy gücü işe yarayacaktır. Peygamber, o halde bir şeriat*

³⁰ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979, I. 299-300.

³¹ Beğavî, *Medîlimu't-Tenzîl*, I, 79 (2/Bakara 31. AY).

³² Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, I, 442 (2/Bakara 31. AY).

³³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. koms., Daru Kahraman, İstanbul 1984, I. 100.

³⁴ Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-Maâni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1987, I. 220.

³⁵ Kutub, Seyyid, *fî Zülâli'l-Kur'ân*, çrv. S. Uçan, V. İnce, M. Yolcu, Dünya Yay. İstanbul 1992, V. 3027.

³⁶ Aşkar, Ömer Süleyman, *er-Rasûl ve'r-Risâlat*, Mektebetu'l-Felâh, basım yeri yok. 1405/1985, s. 54.

getirmeye ve mükemmel bir devlet adamı olmaya ihtiyaç duyar; gerçekten de hakikî bir şeriat getiren ve devlet adamı olan ancak bir peygamberdir.³⁷

İsim elbet müsemmayı her yönden tasvir etmez. Yine isim, müsemmanın en önemli hususiyetlerini çağrıştırır. Âdem'in birçok iyi vasfı, önemli hususiyeti kendi ismiyle özdeş hale gelip hepsini kendisinde toplanmıştır. Bu nedenle beşeriyetin pek çok kültüründe ve hemen her millette Âdem ismi tebcil edilerek yaşatılmıştır ve hâlâ da aynı gerekçelerle yaşatılmaktadır.

Nûh [Noah, Noé] (نُوح)

Nûh sözcüğünün ağlamak, dövünmek, feryadu figan etmek manasına gelen نَاحٌ يُّنُوحُ filinden türediği söylenmiştir.³⁸ Nûh kavramı, sakin, sessiz, uslu ve yumuşak huylu manasına da gelir. Bu mana ancak bu kelimenin Arapça bir asıldan geldiği düşünüldüğünde söz konusu edilebilir. Acaba bu kelimenin geldiği Arapça dışındaki dillerde taşıdığı manasının burada verilen mana ile bir ilgisi var mıdır? Bu, Hz. Nûh ve kavminin dili hakkında sağlıklı bilgi sahibi olduğunda cevap bulabilecek bir sorudur.

Hz. Nûh'un huyu ve davranışı, uhdesine bırakılan görevi yaparken açıkça ortaya çıkmaktadır. Malum olduğu üzere beşeriyetten bir kesim (Kâbil ve ona tabi olanlar) sapıklığa düştükten sonra onlara ilk resûl olarak gönderilen kişi Hz. Nûh olmuştur.³⁹ Onlara çeşitli vesilelerle davet ve tebliğ ettiği halde ancak gemiye binenler kadar bir topluluk iman etmiştir. Diğerleri sapıklıkta diretmişlerdir. Yüce Allah da onları her tarafı basan sularla (*tufan*) boğmuştur. Ondan sonra insanlık nesli onun zürriyetinden yeniden çoğalmaya başlamıştır. Onun için Hz. Nûh insanlığın *ikinci atası* sayılmıştır.⁴⁰ Dolayısıyla Hz. Nûh ismi, onun hayatı boyunca devam eden olaylar, hayatının dikkat çeken dönüm noktaları, Tufan, Gemi, Kurtuluş, insanlığın ikinci atası gibi kelime ve kavramlar ile doğrudan irtibatlı hale gelmiştir. Tufan'dan söz edip Nuh'tan bahsetmemek artık bir kusur sayılır olur. Tarihin belli bir döneminden sonra Nûh'un Gemisinde olmak ya da olmamak özel bir beşeri duruma, hakkaniyet ve delaletin ayırıcı kıstasına işaret eder olmuştur.

Kitab-ı Mukaddes, Nûh'u bir peygamber olarak kabul etmez.⁴¹ Kur'ân'ın çokça bahsettiği peygamberlerden biri de Hz. Nuh'tur. 43 yerde onu anarken,⁴² özellikle A'râf, Hûd, Mü'minûn, Şuarâ, Kamer ve Nûh sûrelerinde ondan daha yoğun biçimde ve

³⁷ Şerif, M. M., *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, s. 163 vdd, 224 vdd. (özet olarak); İnsan Yay., İstanbul 1990.

³⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 3/Âl-i İmrân 32. AY. (VI, 62). Hz. Nûh'un neden hüznü olduğu ve teessüften gözyaşları döktüğü ise kendine veya kavminin imansız, tövbesiz helak oluşuna üzülmüne bağlanmıştır. Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 30. Bâb: 2/Basîre fi Zikri Âdem, s. 1722.

³⁹ "Ey Nûh! Sen yeryüzüne gönderilmiş ilk Resûlsün." Bkz. Müslim,

⁴⁰ İbn Kesir, Tefsir, 6/En'âm 85. AY. (III, 297).

⁴¹ Tekvin, IX, 39; Bernard Heller, *İA*, IX, 344, "Nûh" maddesi.

⁴² Feyrûzâbâdî "Allah, Onu (Nûh'u) Kur'ân'da otuz altı yerde zikreder" demektedir. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 30. Bâb: 3/Basîre fi Zikri Nûh, s. 1725.

detaylı olarak söz eder.⁴³ Onun en başta zikredilmesinin sebebi, onun hukuk diliyle konuşan, şeriattan bahseden ve hukuk normlarının kendi diliyle ifade edildiği ilk peygamber olmasıdır (42/Şûrâ 13).⁴⁴

Hız. Nûh, Kur'ân'da 30 (otuz) değişik sıfat veya isimle zikredilmiştir. Bunların bazılarına referanslarıyla beraber işaret edelim:

1. *Mürsel-Resûl*,⁴⁵ كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ * إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ * إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ * إِيَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ * فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا * وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ * (26/Şuara 105-109);

2. *Nezîr* وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ * أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ * يَوْمِ الْآلِيمِ * (11/Hûd 25-26);

3. *Mübarek* وَقَالَ رَبِّ انزّلني منزلاً مباركاً وأنت خير المنزّلين (23/Mü'minûn 29);

4. *Muhsin* سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ * إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (37/Sâffât 79-81);

5. *Mansûr* وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ * إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ * وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْعَالِيُونَ (37/Sâffât 172-173);

6. *Şekûr* ذُرِّيَّةً مِنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (17/İsrâ 3);

7. *Beşer* قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَدَبْنَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ * نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ (14/İbrahim 11);

8. *Mağlûb* كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ * فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ * فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ (54/Kamer 9-11).

Bu isim ve sıfatlar Kur'ân'da bahsedilenlerin sadece birkaçıdır.⁴⁶ Onların hepsini tahlil etmek ise bu çalışmanın sınırlarını zorlar.

Hız. Nûh 950 yıl davet ve tebliğ ile meşgul olmuştur (29/Ankebût 14). Bu uzun ömür sonradan onun en başta gelen hususiyetleri arasında yer almıştır. O, gerçekten çok uzun bir zaman boyunca sabırla davet yapmış ve acele etmeden hazırlık yapmıştır. Yine de kavmi kâfirlik, dalalet ve zalimlik yolunda direterek onun nasihat ve öğütlerinden yüz çevirmiştir (53/Necm 52). Onu her seferinde sürmek, taşa tutmak ve ölümlle tehdit etmişlerdir.⁴⁷ Neticede ona iman edeceklerin o ana kadar iman edenlerden ibaret olduğu, bundan sonra kimsenin kendisine iman etmeyeceği bildirilmiştir (11/Hûd 36). O da bunun üzerine onlara beddua etmiştir. Asırlar süren bir davet ve tebliğ neticesinde onların gösterdikleri bu nadanlık yüzünden olsa gerektir ki, Hız. Nuh bağıri yanık bir

⁴³ Bkz. 7/A'raf 59-64, 69; 11/Hûd 25, 32, 36, 42, 45, 46, 48, 89; 23/Mü'minûn 23-30; 26/Şuara, 105, 106, 116; 54/Kamer 9-17 ve Nûh suresinin tamamı.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 4/Nisâ 163. AY. (VI, 16).

⁴⁵ Bkz. 57/Hadîd 26; 71/Nûh 1; 29/Ankebût 14.

⁴⁶ Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, 30. Bâb: 3/Basîre fi Zikri Nûh (as), s.1725.

⁴⁷ Bkz. 11/Hûd 32; 26/Şuara 116.

şekilde ellerini açarak feryâd etmiştir: “*Rabbim! Yeryüzünde hiç kimseyi bırakma! Çünkü eğer sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve yalnız ahlaksız, nankör insanlar doğururlar...*” (71/Nûh 26-27).⁴⁸ Kötü bir ahlak ve tutum içinde bulunan bu kavim kendilerine Hakkın Mesajını getiren Allah’ın Resûlünü bu kadar üzüp düşmanca tavır aldıklarında helak olmuşlardır (25/Furkan 37).⁴⁹

Buharî’nin kaydına göre İbn Abbâs, Hz. Nuh ile Hz. Âdem’in arasında “*on kuşak*” olduğunu ve bunların hepsinin İslam üzere kaldıklarını söylemiştir.⁵⁰ Bu yaklaşık 350-400 yıl yapar. Hadiste geçen “*aşretu kurûn*” ifadesini “10 asır” diye anlayanlar da vardır.⁵¹

Kur’ân ve Resûlullah tarafından verilen beyana göre uzun bir ömür yaşamış olduğu anlaşılan Hz. Nuh’un bu özelliği onun ismiyle özdeşleşmiş gibidir. Onun gemisi de bedduası ayırıcı bir hususiyet gibi algılanmıştır. Ancak bunlar ismin daha sonra kazandığı manalardır. Önceleri bu tür özelliklerle beraber anılmadığı söylenebilir.

Hz. Âdem, Âl-i İbrahim ve Âl-i İmrân gibi seçilerek âlemlere üstün kılınmış bir zât olan Hz. Nûh (3/Âl-i İmrân 33), Allah’ın kendilerine nimet verdiği kullarındandır (19/Meryem 58). Onun için mutlak manada şükreden bir kul olan Hz. Nûh ile beraber olmak, onunla bir gemide bulunmak şereflerin en büyüğü addedilmiştir.⁵² Onunla beraber olanlar eninde sonunda sahil-i selamete çıkmış ve Allah’ın verdiği nimetlerin bereketine ermişlerdir (11/Hûd 48).

Mesajında sözüne kulak verenleri beş kötü tutum ve alışkanlıktan özellikle sakındırdığı gözlenmektedir: *Kibir, haset, tama, hırs ve tul-i emel*.⁵³ Bütün bu özelliklerinden dolayı Hz. Nuh, tüm beşeriyet tarafından takdir edilmiş ve her yerde saygıyla anılmaya devam etmektedir.

Hûd [Heber] (هُود)

Arkadaş, dost ve yumuşak huylu manasına gelen هود “Hûd” kelimesi kök olarak İbraniceye dayanmaz. Peygamber olarak gönderildiği kavmin Âd’ın soyundan gelen kadim Araplar olması hasebiyle Hûd adının Arapça bir kökene dayanması uygun düşmektedir. Bu esasa göre Hûd, hakka dönen, tövbe eden veya yavaş biçimde dönüş

⁴⁸ Ayrıca bkz. 21/Enbiyâ 76-77.

⁴⁹ Ayrıca bkz. 21/Enbiyâ 77. Beyzâvî bu ayetin yorumunda der ki: *Kötü ve zararlı faaliyetler içinde bulunan bir kavim, kendilerine gelen Hakkı yalan sayıp ona düşmanca tavır aldığıında mutlaka helak olur.*

⁵⁰ Bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 69, HN: 6190. Şuayb el-Erneût: *İsnadî sahihitir*, der; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 19, HN: 33928.

⁵¹ *Sahîhu İbni Hibbân* (HN: 6190); el-Hâkim, *el-Müstedrek* (II, 263); Taberânî, *el-Kebîr*, (HN: 7545), Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, I, 196.

⁵² Bkz. 17/İsrâ 3; 19/Meryem 58.

⁵³ Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz*, 30. Bâb: 3/Basîre fi Zikri Nûh (as), s. 1725.

yapan manasındadır. Bu mastarın yürüyüşle beraber olan kullanımına yumuşak, ağır, gecikmeli biçimde yürümek manası verilmektedir.⁵⁴

Yahudilik kavramını Hûd ismi ile irtibatlandıranlar da vardır. Çünkü Kur'ân'da bu kelime hem Hûd peygamber (as) hem de Yahudiler anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵ Bunu bir sıçrama tahtası olarak kullanan bazı müsteşrikler Hûd isminin bir şahıs ismiyse Yahudilerin atası Âbir (veya Eber) olduğunu ileri sürerler. Ayrıca bu kelimenin bir şahıs ismi değil, bir Yahudi cemaatini ifade ettiğini ve bunların Ahkâf bölgesine yerleşerek müşrikleri Yahudileştirdiklerini iddia etmektedirler.⁵⁶ Bu görüşü özellikle Hirschfeld ileri sürüp savunmuştur.⁵⁷

هُود kavramı, aslında tövbe eden anlamına gelen هَائِدُ sözcüğünün çoğuludur. Bazıları der ki, 'Asıl itibarıyla يَهُود (Yahudiler) ifadesi, إِلَيْكَ هُدْنَا (Biz sana döndük), sözünden alınmıştır. Bu daha önce, takdir ve övgü için kullanılan bir isimdi. Sonra şeriatları nesh edilince, artık takdir ve övgü anlamı kalmasa da, onlar için kullanılmaya devam etmiştir.

Din konusunda Yahudilerin yoluna giren kişiye هَادٌ فُلَانٌ denmektedir. Bu anlamda Yüce Allah şöyle buyurur: 'Şüphesiz ki, iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîiler...' (2/Bakara 62).

Hûd isminin taşıdığı anlam sahası geniş olunca ona değişik açıdan yaklaşmalar çoğalmıştır. Bu da onun anlamını sınırlandırmayı zorlaştırmıştır.

Râgıb (v. 425) bu konuda şu yorumu yapar: "İsimlendirmede bazen özel bir isim, müsemmasının çok özel bir sıfatıyla özdeşleşir ve bu ismi taşıyan kişinin öz hususiyetini simgeler. Ardından bu özel isimlerden kimi türetmeler yapılır. Sözelimi, فُلَانٌ تَفَرَّ عَنْ Yani, zulümde Firavun gibi davranarak *Firavunlaştı*; فُلَانٌ تَطَفَّلَ denir ki, davet edilmediği halde davet yerine damlayan Tufeyl gibi hareket edip, *Tufeylleşti*, demektir. مَشْبِيهِ فِي تَهَوَّدَ Yahudilerin [ayakta dua] okurken hafif biçimde sallanmaları gibi, *hafif biçimde sallanarak yürüdü*. الدَّابَّةُ الرَّائِضُ هَوَّدَ *Kılavuz hayvanı yavaş biçimde sürdü*⁵⁸ ifadeleri de bu köktendir."

Kur'ân Hz. Hûd'tan altı,⁵⁹ onun elçi olarak gönderildiği Âd kavminin helakini ise dört ayrı sûrede dile getirir.⁶⁰ Kur'ân, sadece Hûd sûresinde,⁶¹ beş kere Hz. Hûd'u

⁵⁴ Râgıb, *Müfredât*, s. 1123, "هُود" maddesi.

⁵⁵ Bkz. 2/Bakara 111, 135, 140 ve 7/A'râf 65; 11/Hûd 50, 53, 58,60;26/Şuarâ 124.

⁵⁶ Bkz. Muhammed Beyyûmî Mehran, *Dirâsâtu Târîhiyye mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I, 237 vdd.

⁵⁷ Bkz. A. J. Wensinck, *IA*, V/I, 577, "Hûd" maddesi.

⁵⁸ Râgıb, *Müfredât*, s. 1123, "هُود" maddesi.

⁵⁹ Bkz. 7/A'râf 65-72; 11/Hûd 50-60; 23/Mü'minûn 31-42; 26/Şuarâ 123-140; 41/Fussilet 15-16; 46/Ahkâf 21-26;

⁶⁰ Bkz. Zâriyyât 41-42; Kamer 18-21; Hâkka 6-8; Feer 6-8.

⁶¹ Bu surenin Hûd adını almasının gerekçesi Yüce Allah'ın burada Hz. Hûd'a: "Sana emrettiğim gibi dosdoğru ol" şeklinde hitap etmiş olması gösterilmektedir. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 30. Bâb: 32/Basîre fi Zikri Hûd (as), s. 1791.

adıyla zikreder.⁶² Ahkâf suresi de Hûd peygamberin kavmi olan Âd'ın yaşadığı bölgenin adını simgelemektedir.⁶³

Kur'ân'da, Hz. Hûd birçok sıfatla anlatılmıştır. Bunlarına bazılarını işaret edelim:

1. *Mürsel- Resûl* { كَذَّبَتْ عَادُ الْمُرْسَلِينَ } (26/Şuara 123)

مِنْ عَلَيْهِ أَسْأَلُكُمْ وَمَا ** وَأَطِيعُونَ اللَّهَ فَاتَّقُوا ** آمِينَ رَسُولُ لَكُمْ إِنِّي ** تَتَّقُونَ أَلَا نُوحِ هُمْ أَخُو لَهُمْ قَالَ { (26/Şuara 106-109);

2. *Nâsih-i Emîn* { وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ } (7/A'râf 68);

3. *Mübelliğ* { أَنْبَغْتُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي } (7/A'râf 68);

4. *Münzir* { لِيُنذِرَكُمْ مِنْكُمْ رَجُلٍ عَلَى رَبِّكُمْ مِنْ ذِكْرٍ جَاءَكُمْ أَنْ أَوْعَيْتُمْ } (7/A'râf 69);

5. *Vâiz* { الْوَاعِظِينَ مِنْ تَكُنْ لَمْ أَمْ أَوْعَيْتُمْ عَلَيْنَا سَوَاءٌ قَالُوا } (26/Şuara 136);

6. *Nâcî* { غَلِيظِ عَذَابٍ مِنْ وَتَجَيَّنَاهُمْ مِنْآبِرِدْمَةٍ مَعَهُ آمَنُوا وَالَّذِينَ هُودًا نَجَّيْنَا أَمْرًا جَاءَ وَلَمَّا } (11/Hûd 58);

7. *Mütevekkil* { إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ } (11/Hûd 56) ve

8. *Berî* { قَوْمِ يَا ** مُفْتَرُونَ إِلَّا أَنْتُمْ إِنْ غَيَّرَهُ إِلَهٍ مِنْ لَكُمْ مَا اللَّهُ اعْبُدُوا قَوْمِ يَا قَالِ هُودًا أَخَاهُمْ عَادٍ وَإِلَى } *Berî* يرسل إليه ثوبوا ثم ربكم استغفروا قوما وبيا ** تعفلون فلا فطرنى الذى على الأجرى إن أجرا عليه أسألكم لا اركي يتنحون وما بيئنا جئنا ما هود يا قالوا ** مجرمين تتولوا ولا فتونكم إلى قوة ويزدكم مدرارا عليكم السماء بريء أني وأشهدوا الله أشهد إنني قال بسوء ألهتنا بعض اعتراك إلا نقول إن بمؤمنين لك ندن وما قولك عن ألهتنا { (11/Hûd 50-55) bu temayı işleyen ayetlerin başlıca göze çarpanlarıdır.

Bunlardan başka “*Âd'ın kardeşi*” sıfatıyla da çokça anılmıştır:

{ تَتَّقُونَ أَلَا هُودٌ أَخُوهُمْ لَهُمْ قَالَ إِنْ } (26/Şuara 124);

{ تَتَّقُونَ أَفَلَا غَيَّرَهُ إِلَهٍ مِنْ لَكُمْ مَا اللَّهُ اعْبُدُوا وَمَقِيَ قَالِ هُودًا أَخَاهُمْ عَادٍ وَإِلَى } (7/A'râf 65);

{ إِنِّي اللَّهُ إِلَّا تَعْبُدُوا أَلَا خَلْفِهِ وَمِنْ يَدَيْهِ بَيْنَ مِنَ النَّذْرِ خَلَّتِ وَقَدْبَالِأَدْقَافٍ قَوْمَهُ أَنْذَرَ إِذِ عَادِ أَخَاوَأَذْكَرُ } (46/Ahkâf 21) ayetlerinde olduğu gibi.

Meşhur rivayete göre “*Dört peygamber Araplardandır: Hûd, Sâlih, Şuayb ve Peygamberin (as) ey Ebu Zerr!*”⁶⁴ Hz. Hûd, Arab-ı Ârîbe'dendir. Bunlar Âd, Semûd,

⁶² Bkz. 11/Hûd 50, 53, 58, 60, 89.

⁶³ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 122-125.

⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sîra*, s. 384 (hicretin onuncu yılı olayları); İbn Kesir, *Tefsir*, 4/Nisa 163. AY.; Aynı Müellif, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 138, 214; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 446 (Cihâd: Ve ilâ Medyene Ehâhüm Şuayben); İbn Kesir, *Kasasu'l-Enbiyâ*, thk. Mustafa Abdulvâhid, 1. B., Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır 1388/1968, I, 121, 276; Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XXVII, 353 (*Tefsîru'l-Kur'ân*, 11/Hûd, 2/Ve Kâne Arşuhu Alâ'l-Mâi).

Curhüm, Cedîs, Amlâk, Ubeyl, Câsim, Kahtân ve Beni Yaktîn gibi kadîm Araplardır. Hz. İsmâîl'in Curhüm kabilesinden evlenmesiyle ortaya çıkan Araplar ise, *Arab-ı Müsta'rebe* adını almışlardır. Bunlar Hz. Muhammed'in (sas) de atalarıdır.⁶⁵

Bir hidayet rehberi olan Hz. Hûd'un Kur'ân tarafından tasvir edilen kötülükler ve sapmalara karşı direnişinden şu sonuçlar çıkarılabilir: İnsanlara doğru yolu göstermek, onları uyarmak ve kendilerine gönülden nasihat etmek isteyenlerin engin bir gönül sahibi olmaları gerekir. Sabırlı, azimli, kararlı olmak bu tür insanların şiarıdır. Bütün gücünü kullanıp ıslah için her yolu denedikten sonra yine de müspet bir gelişme olmadığını gördüğünde: *Ben size karşı görevimi yaptım. Allah sizi (yok edip) yerinize başka bir kavmi size halef yapabilir. Siz ona bir zarar veremezsiniz...* (11/Hûd 57) diyerek onları kendi hallerine terk etmek daha uygun olacaktır.

Hz. Hûd'un ismi, tıpkı Hz. Lût'un ismi gibi kendisinden sonra unutulmaya terk edildiğinden cemiyetlerde fazla yaşatılmamıştır. Bunun nedeni belki de bu isimlerin daima söz konusu peygamberlerin kötü olan kavimlerini çağrıştırmalarıdır.

Sâlih [Shelah] (صالح)

İbranicede herhangi bir kökü bulunmayan "Sâlih" kavramı Arapçada "özünde barış, iyilik, uygunluk, uyum ve doğruluk taşıyan" kimse demektir. Bu, mana olarak bozgunculuk ve savaşın zıddı bir nosyona işaret eder ki, Hz. Sâlih, mizaç ve karakter olarak kavgacı, didişken, etrafındaki insanlara sataşan bir kişi değil, barışçı, yardımsever, uyumlu, halim selim bir insandı, demektir. Hz. Sâlih'in soy ve köken olarak Arapça konuşan bir topluluktan olmasına ilişkin rivayetler isminin Arapça olmasıyla da uygun düşmektedir.⁶⁶ Zira Arapça konuşan toplulukların Hûd, Sâlih ve Şuayb peygamberleri bildiklerine dair pek çok rivayet ve yorum mevcuttur.⁶⁷

Kendi kavmi arasında güvenilir bir kişi kabul edilen Hz. Salih, hastaları ziyaret eden, zayıf ve yoksulları gözetken, hayır işleriyle uğraşan bir kişi olarak ünlenmiştir. O, kendisine ve mesajına amansız düşman kesilen kudret sahiplerine kızmadan önce onlara ümit bağışlamıştır.⁶⁸

Sâlih isminin kökünü oluşturan *sulh* (سُلْح) kavramı, insanlar arasındaki nefreti gidermek anlamındadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *Eğer kadın, kocasının serkeşliğinden veya aldırışsızlığından endişe ederse, aralarında anlaşmaya çalışmalarında kendilerine bir günah yoktur. Anlaşmak daha hayırlıdır* (4/Nisâ 128); *Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayın*

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 95, 121.

⁶⁶ Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, 30. Bâb: 34/Başire fi Zikri Sâlih (as), s. 1794.

⁶⁷ Bkz. M. İzzet Derveze, *Kur'an'na Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çevr. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay. İstanbul 1989, I, 374-375.

⁶⁸ Bkz. 11/Hûd 62 ve Buhl, *İA*, X, 127, "Sâlih" maddesi.

düzeltilir ve haksızlıktan korunursanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir (4/Nisâ 129); Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin (49/Hucurât 9); Müminler (ancak) kardeşirler. O halde kardeşlerinizin arasını düzeltin (49/Hucurât 10). Yüce Allah, Hz. Sâlih'e yöneltilen haksız tenkitleri kavminin dilinden şöyle aktarır: Ey Sâlih! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen birisiydin (11/Hûd 62).

Râgıb, Müfredât'ta bu ismin kökenini şöyle açıklar: "صَلَّاح: Fesadın zıddıdır. Bu iki kavramın çoğu kullanımları fiillerle ilgilidir. Kur'ân'da صَلَّاح kelimesi kimi zaman فَسَاد'ın, kimi zaman da سَيِّئَةٍ'nin zıt anlamlısı olarak kullanılır: İyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar (9/Tevbe 102); İslah olmuşken yeryüzünde fesat çıkarmayın (7/A'râf 56). Bu kavram daha başka birçok âyette de geçmektedir. Yüce Allah'ın insanı ıslah etmesi; kimi zaman onu salih olarak yaratmakla; kimi zaman var olduktan sonra ondaki fesadı gidermekle; kimi zaman da onun salih olmasına karar vermekle olur. Yüce Allah şöyle buyurur: Allah, onların kötü olan durularını⁶⁹ ıslah etmiştir⁷⁰ (47/Muhammed 2); Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar (33/Ahzâb 71); Benim soyumdan gelenleri de ıslah et (46/Ahkâf 15); Allah bozguncuların işlerini düzeltmez (10/Yûnus 81). Bozguncu, fiillerinde Allah'a muhalefet eder. Çünkü o ifsat eder, Yüce Allah ise bütün fiillerinde salahı (iyiliği) gözetir."⁷¹

Hz. Sâlih onlara kemal-ı edeple Âd'ın akıbetini hatırlattı. İbadet sadece Allah'a yapılır, insan ancak ona kul olursa yaratılış amacına hizmet eder, sizi yaratan odur, başkası değil; size bunca nimet bahşeden, bu kadar uygarlık ve bayındırlık imkânı veren de ondan başkası değildir. Girdiğiniz yanlış yoldan dönün, ona tövbe ile yönelin, ben size gönderilmiş emîn bir elçiyim; Allah'a karşı sorumluluk bilincinizi devingen hale getirin ve bana itaat edin; yeryüzünde bozgunculuk yapan, fesat çıkaran ve asla ıslah etme amacı gütmeyen müsrif (şımarık, savurgan, ilkesiz, kural ve hukuk tanımayan) çevrelerin emrine uymayın, demiştir.⁷²

Semûd halkı, özellikle onların müstekbir olanları vahye, peygamberleri Salih'e (as) ve getirdiği kıstaslara itiraz ettiler. "Biz, bizim gibi bir beşere nasıl uyarız" dediler. Kur'ân, bu olayı özetle dile getirir: "Müstekbirler, iman etmiş müstazaflara sordular: Siz, Sâlih'in Rabbi tarafından gönderilen bir elçi olduğunu (kesin) biliyor musunuz? Onlar: Biz onun getirdiklerinin müminleriyiz, diye cevap verdiler. Müstekbirler çok sinirlendiler ve: Biz sizin iman ettiğinizin kâfiriyiz, dediler (7/A'râf 75-76). Sâlih, müdahale etti: Ey kanı benim kanımdan, canı benim canımdan olan kavmim! Siz neden iyilikten önce kötülük istemekte acele ediyorsunuz? Allah'tan bağışlanma dilesenize. Böyle yaparsanız, her halde Allah size rahmetiyle muamele edecektir. Müstekbirler: Biz senden ve beraberindekilerden zarar görüyoruz, siz bize uğursuzluk getiriyorsunuz, dediler. Salih: Orada durun bakalım; asıl

⁶⁹ Ayetin metninde geçen "بِالْهَم" kelimesini "felaket, bela, üzüntü, keder ve musibet" manasında açıklamıştır. Bkz. Râgıb, Müfredât, s. 182, "بِالْهَم" maddesi.

⁷⁰ "Allah'ın insanı ıslah etmesi" ifadesini Râgıb şöyle açıklar: "1. Allah'ın bir kişi salih olarak yaratması, 2. Kendisinde fesat oluşuktan sonra bunu yok etmesi, 3. Onun hakkında (salah) ile hükmetmesi." Bkz. Müfredât, s. 597, "صَلَّاح" maddesi.

⁷¹ Râgıb, Müfredât, s. 597, "صَلَّاح" maddesi.

⁷² Mesajın muhtevası az önce işaret edilen ayetlerden oluşturuldu.

uğursuz gününüz Allah katında saklı duruyor. Siz mutlaka sınanacak bir kavim oldunuz, artık; çok dikkatli olun, fitne çıkarmak, tuzağa düşmek üzeresiniz, diye uyardı (27/Neml 45-47).

Bu türden olumsuz tutumları ve tepkilere karşı gösterdiği esaslı ıslah isteği Hz. Sâlih'in adıyla özdeşleşmiştir. Ona kışkırtıcı, öfkelenirici tepkilere rağmen onun ıslah isteğinde ısrar etmesi ve bozgunculuk, tahrip ve kötülük manasına gelebilecek hiçbir söz etmemesi ve hep özünden gelen düzeltme, iyileştirme ve iyi temennilerde bulunma çizgisini terk etmemesi de Hz. Sâlih'in isminin temel çağrıştırıcı hususiyetleri arasına girmiştir.

Hz. Sâlih, Kur'ân'da adı 9 kere söz konusu olmuş bir peygamberdir.⁷³ Kavminin uğradığı feci akıbet ise *Hicr* (80-84 ayetler), *Fussilet* (17-18 ayetler), *Zâriyât* (43-45 ayetler), *Necm* (50-51 ayetler), *Kamer* (23-32 ayetler), *Hâkka* (4-5 ayetler) ve *Şems* (11-15 ayetler) sûrelerinde Hz. Sâlih'in adı tasrîh edilmeden anlatılmıştır.

Kur'ân'da Yüce Allah, Hz. Salih'i birçok takdir ve tebcil sıfatıyla yâd etmektedir. Bu sıfatlarla onun kişiliği ve adının bir olduğunu düşünmek de yersiz olmaz. Biz burada onların bazılarını sadece değinmekle yetineceğiz.

1. *Mürsel* : {كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ} (26/Şuarâ 141);
2. *Resûl-Emîn*: {إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ} (26/Şuarâ 107);⁷⁴
3. *Mübelliğ*: {لَقَدْ أبلغُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي} (7/A'râf 79);
4. *Sâdik*: {فَاتَيْنَا بِمَا تَعَدْنَا إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ} (7/A'râf 79);⁷⁵
5. *Nâcî*: {فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا} (11/Hûd 66);
6. *Nâsîh*: {وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ} (7/A'râf 79);
7. *Sâlih*: {لِصَالِحٍ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا} (11/Hûd 62);
{لِصَالِحٍ انْتَبْنَا بِمَا تَعَدْنَا إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الْمُرْسَلِينَ} (7/A'râf 77).

Bunlar, Hz. Salih'in Yüce Allah tarafından üstün kılınışını gösteren bazı isim ve sıfatlardan ibarettir ve onun ismi ile müsemmasını birçok açıdan aydınlatmaktadır.⁷⁶

Sâlih ismi, Hak-batıl mücadelesinde her zaman şefkatli, yumuşak, duyarlı Hakikat ve İslam davetçilerinin, ıslah ve iyilik, adalet ve hukuk sembolü haline gelen kişilerin başında anılacaktır. Onun için Hz. Sâlih'in adı onca zaman ve mekân farkına rağmen hala aramızda yaşamaktadır.

⁷³ Bkz. 7/A'râf 73, 75, 77; 11/Hûd 61, 62, 66, 89; 26/Şuarâ 142; 27/Neml 45.

⁷⁴ Yine bkz. 26/Şuarâ 125, 143, 162, 178.

⁷⁵ Ayrıca bkz. 11/Hûd 32; 46/Ahkâf 22.

⁷⁶ Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, 30. Bâb: 34/Basîre fi Zikri Sâlih (as), s. 1794.

- KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

‘Abdurrazzâk, İbn Hümâm es-Sen‘ânî (v. 211),*⁷⁷ *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Mustafa Müslim M., 1. B. Mektebetu’r-Rüşd, Rıyad 1410.

‘Askerî, Ebû Hilâl (v. 395), *Mu’cemu’l-Furûku’l-Lugaviyye*, Müessesetu’n-Neşri’l-İslâmî, Kum 1412.

Abduh, Muhammed (v. 1323/1905) -Rıda, Reşid (v. 1354/1935), *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Hakim (Tefsîru’l-Menar)*, Daru’l-Ma’rife, Ofset İkinci Baskı, Beyrut, 1393/1973 (*Menar*). - **

Abdulbâkî, M. Fuâd, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li-Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, İst. 1982 (*Mu’cem*).

Ahmed b. Hanbel (v. 241), *Müsnedü’l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el-Erneût ve diğer. 2. B., Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1420/1999; (*Müsnedu Ahmed*).

Alûsî, Ebu’l-Fadl Şihabuddin Mahmud (v. 1342/1923), *Rûhu’l-Maânî*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1408/1987. 2- *Buluğu’l-Ereb Fi Ma’rifeti Ahvali’l-Arab*, thk. M. Behcet elEseri, Kahire, 1924 (*Buluğu’l-Ereb*).

Aşkar, Ömer Süleyman, *er-Rasûl ve’r-Risâlât*, Mektebetu’l-Felâh, basım yeri yok, 1405/1985.

Aynî, Bedruddîn el-Aynî el-Hanefî, *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhâî, Tensîk, Üsâme ez-Zehrâ*, 1427/2006.

Bağavî, Ebû M. el-Huseyn el-Beğavî (v. 468), *Me‘âlimu’t-Tenzîl*; thk. M. ‘Abdullah-Osman Cuma-Süleyman Müslim, 4. B., Dâru Tıybe, Riyad 1417/1997.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsîri*, 1. Basım, Bayraklı Yay. İst. 2003.

Bekrî, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdilaziz (ö.478/1085), *Mucemu Ma’s-Tu’cim*, thk. Mustafa Saka, Mısır, 1945.

Beydâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer (v. 685), *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-*

Beyhekî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (v. 458), 1- *Sünenü’l-Beyhekî’l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Mektebetu Dâri’l-Bâz, Mekke 1414/1994.

Bikâ’î, Ebû’l-Hasan İbrahim b. Ömer (v. 885), *Nazmu’d-Durer fi Tenâsubi’l-Âyâti ve’s-Suver*, altafsir.com (*Nazmu’d-Durer*).

Bucaille, Maurice (v. 1998); *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur’ân*, çvr. M. Ali Sönmez, 7.B., DİA, Ankara 2001.

Buhârî, Ebû ‘Abdullah M. b. İsmâ‘îl (v. 256), *el-Câmi‘u’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr ve el-Yemâme, Beyrut 1407/1987.

Câhız, Ebû Osman Omer b. Bahr el- (v. 255), *el-Beyan ve’t-Tebyîn*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru’l-Cîl, Beyrut, ts.

⁷⁷ * Vefat tarihleri hicri takvime göredir. Sadece Türkiye’de yaşayanlarıki miladi tarihtir.

(**) Parantezde verilen kısım, söz konusu eserin çalışmamızda işaret edilen kısaltılmış şeklidir.

Cevherî, Tantâvî (v. 1358), *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. baskı, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1350.

Curcânî, eş-Şerif Ali b. Muhammed (v. 815), *Kitabu't-Tarifât*; basım yeri ve tarihi belirtilmemiş (*Tarifât*).

Dehlevî, Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim (ö.1176/1762), 1-*El-Fevzu'l-Kebir Fi Usuli't-Tefsir*, Trc. Selman el-Hüseyini En-Nedvi, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1407/1987; 2-*Hüccetullahi'l-Baliğa*, Daru'l-Ma'rife Beyrut, Ts.

Derveze, Muhammed İzzet (v. 1976), *Sîretu'r-Rasûl (Mekke Dönemi) Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çvr. Mehmet Yolcu, 1. baskı, Yöneliş Yay. İst. 1989

Dıraz, Abdullah (v. 1958), *Kur'an'a Giriş*, çvr. Salih Akdemir, Kitâbiyât, Ankara 2000.

Duman, M. Zeki, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yay. Ankara 1996.

Duman, M. Zeki; *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yay. Ankara 1997.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'aş (v. 275/888), *Sünenu Ebî Davud*, Çağrı Yayınları, İst., 1992.

Ebû Hayyân, M. b. Yusuf (v. 754), *Bahru'l-Muhît*, altafsir.com, yayını.

Ebu'l-Beka, Eyyub b. Mûsa (v. 1094/1683), *el-Külliyat/Mu'cemun Fi'l-Mustalahati Ve'l-Furuqi'l-Lugaviyye*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1413/1993 (*Külliyat*).

Ebû's-Suud, Muhammed b. Muhammed El İmadî (v. 951), *Tefsiru Ebi's-Suud / İrşadu'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*, 2. Baskı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1411/1990.

Elmaî, Zahir b. Awad, *Kur'an'da Tartışma Metotları*, çvr. Ercan Elbinsoy, pınar Yay. İstanbul 1984.

Elmalılı, Muhammed Hamdi (v. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979.

Esed, Muhammed (v. 1992); *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çvr. C. Koytak-Ah. Ertürk, İşaret Yay. İst. 1999.

Fazlurrahman (v. 1988), 1-*Ana Konularıyla Kur'an*, çvr. Alparslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara, 1987; 2-*İslam*, çvr. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay. İst., 1992; 3-*Allah'ın Elçisi Ve Mesajı*, Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1997

Ferra, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad (v. 207/822), *Meanî'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf Necatî-Ali En-Neccar, 3. B. Atemu'l-Kutub, Beyrut, 1403/1983.

Feyrâzâbâdî, Mecduddin M. b. Ya'kub (v. 817/1414), 1- *el-Kamûsu'l-Muhît*. thk. M. el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1414/1993; 2- *Besâiru Zevi't-Temyîz*; 3.B., el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, Kahire 1416/1996.

Gazzâlî, Ebû Hâmid M. b. M. el-Gazzâlî (v. 505), *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Haddâd, Ahmed b. Abdilaziz b. Kasim, *Ahlaku'n-Nebiy fî'l-Kur'an ve's-Sünne*, 1. Baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1996.

Hâkim, Ebû Abdullah M. b. Abdullah (v. 406), *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, (Zehebî'nin *et-Telhis*'i ile beraber), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ', Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

Halil, İmâduddin, 1-*Havle Teşkili'l-Akli'l-Müslim*, Ed-Daru'l-Alemiyye Li'l-Kitabi'l-İslami, Riyad, 1415/1995 (*el-Aklu'l-Müslim*); 2-*İslamın Tarih Yorumu*, çvr. Ahmet Ağırakça. İst., 1988; 3-*Dirase Fi's-Sire*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1406/1985.

Hamidullah, M. (v. 2002), *İslâm Peygamberi*, çvr. Salih Tuğ, İmaj Yay. Akara 2003.

Hasan, İbrahim-Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Siyasi İslam Tarihi*, çvr. İsmail Yiğit-Sadettin Gümüç, Kayıhan Yayınları, İst., 1987.

Heysemî, Ebû'l-Hasan Nuruddîn Ali b. Ebû Bekr (v. 807), *Mecmeu'z-Zevâid*, 3.B., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1403.

Hitti, Philip K. (v. 1978), *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, çvr. Salih Tuğ, İfav Yayınları, İst. 1995 (*İslam Tarihi*).

Işıcık, Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Eşya Yay. Ankara 1997.

İbn 'Acîbe, Ahmed b. M. (v. 1224), *Bahru'l-Medîd fi Tefsiri Kur'âni'l-Mecîd*, altafsir.com. yay. (Shamela); (*Bahru'l-Medîd*).

İbn 'Âdil, Ebû Hafis Siracu'd-Dîn Ömer b. Ali (v. 775), *Tefsîru'l-Lubâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, altafsir.com yay. 2008 (*el-Lübâb*).

İbn 'Âşûr, M. et-Tâhir (v. 1393), *Tahrîru'l-Ma'nâ's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, Dâru't-Tûnusîyye, 1984 (*et-Tahrîr ve't-Tenvîr*).

İbn Atıyye, Ebû M. Abdulhak (v. 542), *el-Muharreru'l-Vecîz i Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusslam Abduşşâfi M. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân 1314/1993.

İbn Dureyd, Ebû Bekr M. b. el-Hasan (v. 321), *Kitâbu Cemhereti'l-Luga*, thk. Remzî Münir Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1987; (*Cemhere*).

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (v. 235), *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Dâru's-Selefiyye, Hind 1402.

İbn Ebû'l-Hadîd, İzzuddîn Abdulhamîd (v. 655), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 1. B., Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabîyye, 1378/1959.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekerîyya (v. 395/1005), 1. *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Ciyl, Beyrut, 1411/1991 (*Mekayis*); 2-*el-Mücmel fi'l-Luğa*, thk. M. Muhyiddin b. Abdulhamid, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Kahire 1947.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer (v. 852), *Fethu'l-Bari Bi Şerhi Sahihi'l-İmam Ebu Abdillah M. b. İsmail el-Buhârî*, thk. Muhibuddin el-Hatip- M. Fuad Abdulkaki-Kusay Muhibuddin el-Hatib, Daru'd- Dayfan, Kahire 1407/1987.

İbn Haldûn, 'Abdurrahman b. M. (v. 808); 1. *Mukaddime II*, Çev. Zakir Kadirî Ugan, MEB Yay, Anakara 1954; 2. *Mukaddime III*, çev. Zakir Kadirî Ugan, MEB Yay, İstanbul 1957.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed (v. 354), *el-Envâ' ve't-Tekâsîm fil-Hadîs (Sahîhu İbn Hibân)*, (İbn Belbân el-Fârisî'(v. 739)nin, "*el-İhsân fi Tertîbi Sahihi İbn Hibbân*"ı ile beraber), thk. Şuayb el-Erneût- Huseyn Esed, 2. B., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1414.

İbn Hişâm, Ebû M. Abdulmelik (v. 213), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka ve diğ., 2. B., Matbaatu'l-Halebî, Mısır 1955.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâîl (v. 774/1372), 1-*Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sâmî b. M. Selâme, 2. B., Dâru't-Tîbe, 1420/1999 (*Tefsir*); 2-*Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Sakr, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts. (*Sîre*); 3-*El-Bidaye Ve'n-Nihaye Fi't-Tarih*, Riyad, 1966.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (v. 276/889), 1-*Tefsiru Garibi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakr, Daru'l-Kitabi'l-İslâmî, Beyrut, 1398/1978; 2-*Te'vilu Müşkili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakr, Mektebetu İbni Kuteybe / Daru't-Turas, Kahire 1393/1973.

İbn Mâce, Ebû 'Abdullah M. b. Yezîd (v. 279/879), *Sünenü İbni Mâce*, thk. M. Fuad Abdulkaki, Nâsruddîn el-Elbânî talikiyle beraber, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (v. 711/1311), *Lisanu'l-Arab*, Hazırlayan Ali Şirî, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1412/1992 (*Lisân*).

İbn Sa'd, Muhammed (v. 230/844), *et-Tabakatu'l-Kübra*, Daru Sâdır, Beyrut, ts. (*Tabakat*).

İbn Seyyidi'n-Nâs, M. b. 'Abdullah (v. 734), *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Tashihli Yeni B., Müessesetu İzzuddin, Beyrut 1406/1986.

İbnu Ebî'l-Hadîd, İzzuddin Ebû Hâmid Abdulhamîd (v. 655), *Şerhu Nehci'l-Belağa*, 1. Baskı, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrût 1415/1995.

İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali (v. 597), *Zâdu'l-Mesîr fi İlmî't-Tefsîr*, *el-Müdhîş*;

İbnu'l-Kayyim, Ebû Abdullah M. b. Ebû Bekr (v. 751), *İgâsetu'l-Lehfân min Mesâyidi's-Şeytân*, 2. baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1395/1975.

İkbal, Muhammed (v. 1938), *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çevr. N. Ahmet Asrar, Birleşik Dağıtım, İst., ts.

İsmail Râci el-Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî (v. 1986), *İslam Kültür Atlası*, çevr., Mustafa Orhan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, 3.B., İnkılap Yay. İst. 1999.

İzutsu, Toshihiko, 1-*Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çevr. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İst., ts. (*Kavramlar*); 2-*Kur'an'da Allah ve İnsan*, çevr. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara, ts.

Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed (v. 821/1418); *Nihayetü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ensabi'l-Arab*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Daru'l-Kitabi'l-Mısri-Daru'l-Kitabi'l-Lubnani, Kahire-Beyrut, 1411/1991.

Kehhâle, Ömer Rıza (v. 1408), *Mu'cemu Kabaili'l-Arab el-Kadime ve'l-Hadise*, 5. B., Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1405/1985.

Kelâî, Ebû'-Rabî' Süleyman b. Mûsâ (v. 634), *el-İktifâ bimâ Tedammenehû min Meğâzi Resûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, thk. M. Kemaluddin İzzuddin Ali, 1. B. Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1417.

Kırca, Celâl, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yay. İstanbul 1996.

Kur'ân-ı Kerîm.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993/1414 (*el-Câmi'*).

Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Havâzin (v. 465/1073), *Letaifu'l-İşarat*, thk. İbrahim Besyunî, Daru'l-Kitabi'larabî, Mısır, 1970. (*Letaif*)

Kutub, Seyyid (v. 1966), *Fî Zilali'l-Kur'ân*, çevr. S. Uçan, V. İnce, M. Yolcu, Dünya Yay. İst. 1992.

Mâlik b. Enes (v. 179/795), *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, 2. Bsk. Çağrı Yay. İst. 1992.

Matta İncili.

Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *Dırasatun Tarihiyye Mine'l-Kur'an'il-Kerim*, Daru Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1408/1988 (*Dırasat*).

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (v. 1979), 1- *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çvr. Muhammed Han Kayanî ve diğeri., İnsan Yay. İst. 1991; 2- *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çvr. Ahmed Asrar, 3. Baskı, Pınar Yay. İst. 1992.

Muttakî, Alâuddîn Ali b. Husameddîn (v. 975), *Kenzu'l-'Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-*

Mübârekfûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahman (v. 1353), *Tuhfetu'l-Ahvezî Bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Müberra, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-, *el-Kâmil*, 1. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1406/1986.

Münâvî, M. Abdurraûf el-Münâvî (v. 1031), 1. *et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Teârîf*, thk. M. Rıdvânü'd-Dâye, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır-Dâru'l-Fikr, Beyrut-Dımaşk, 1410. -----
2. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi'i's-Sağîr min Ehâdîsi'-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Ahmed 'Abdusselâm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994; (*Feyzu'l-Kadîr*).

Müslim, Ebul-Hüseyn M. b. Haccac (v. 261/875), *Sahihu Müslim*; Çağrı Yay, İst., 1992.

Necâtî, Muhammed Osman, *el-Kur'an ve İlmü'n-Nefs*, Daru'ş-Şuruk, Beyrut, 1409/1989. *El Kur'an Ve İlmü'n-Nefs*, Beyrut, 1417/1997.

Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 3. Basım, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1353/1934.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303), *Sünenü'n-Nesâî (el-Müctebâ)*, -Celaluddîn es-Suyûtî Şerhi ve es-Sindî Hâşiyesi le beraber- 2.B., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1406.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref (v. 676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 2. B., Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1392.

Râfi'î, Mustafa Sâdık (v. 1356), *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, 9. B. Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1393/1973.

Râgıb, Hüseyin b. M. el-İsfahânî (v. 425), *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çvr. Abdulabakî Güneş-Mehmet Yolcu, 2. Basım, Çıra Yay., İst. 2010; (*Müfredât*).

Rahmetullah el-Hindî (v. 1308), *İzhârü'l-Hak*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sakâ, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1986.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed (v. 606), *Mefâtihu'l-Gayb -et-Tefsîru'l-Kebîr-*, Dâru'l-Fikr, 1404/1994; (*Mefâtih*).

Sa'dî, 'Abdurrahman b. Nâsır (v. 1376), *Teysîru'l-Letîfi'l-Mennân fi Hulâsati Tefsîri'l-Kur'ân*, 1. B., Suud Diyanet, Evkaf, Davet ve İrşad Bakanlığı, Riyâd 1422. -----
- 2. *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, thk. Abdurrahman b. Muallâ el-Luveyhik, 1. B., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/2000.

Sabûnî, Muhammed Alî; *en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ'* (4. B. Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1989

Sadr, Muhammed Bağır (v. 1980), *Kur'an Okulu*. çvr. Mehmet Yolcu, Fecr Yayınları. Ankara, 1995.

Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay. İstanbul 1990.

Saîd, Cevdet, *Bireysel Ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çvr. İlhan Kutluer,

İnsan Yayınları, İst., 1984 (*Değişme*).

Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, çvr. Süleyman Kalkan, 2.B., Pınar Yay. İst. 1990.

Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman (v. 911); *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

Şenkâtî, M. el-Emîn b. M. (v. 1393), *Advâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995; (*Advâu'l-Beyân*).

Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed (v. 1250), *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi'l-Tefsîr*, gözden geçirilmiş 2. Baskı, Dâru İbni Kesîr, Dimaşk-Beyrut 1419/1998.

Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yay. İstanbul 1995.

Şirbînî, Muhammed Ahmed, *Tefsîru's-Sirâci'l-Münir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

Tabâtabâî, M. Hüseyin (v. 1981), *Tefsîru'l-Mizân, İslam'da Kur'an*, çvr. Ahmed Erdinç, Bir Yay. İst., 1988.

Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr (v. 310), *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed M. Şâkir, 1. B., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/2000; (*Câmiu'l-Beyân*).

Tantavî Cevherî, (v. 1358) *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2. baskı, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1350.

Tantavî, Muhammed es-Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vesît*, matbaatu's-Saâde, Kahire 1406/1985.

Tehânevî, M. Ali el-Fârûkî et-(v. 1158), *Mevsûatu Keşşâfi Istulâhâti'l-Ulûm ve'l-Funûn*, çvr: Abdullah el-Hâlidî, thk. Rafîk el-Acem-Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Beyrut 1996.

Tevrat.

Tirmizî, Ebû İsâ M. b. 'İsâ (v. 279), *el-Câmi'u's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed M. Şâkir ve diğeri., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Yolcu, Mehmet, *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yay. İstanbul 2004; *Kur'ân'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, 2. B., Denge Yay. İstanbul 2005.

Yuhanna İncili.

Zehebî, Şemsuddîn M. b. Ahmed (v. 748), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer 'Abdusselâm, 1. B. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407/1987.

Zemaşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer (v. 538), 1- *el-Keşşâf An Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Neşru Edebi'l-Havza, Tahran, ts; 2- *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1399/1979.

Zerkânî, M. Abdulazîm (v. 1367/1948), *Menahilu'l-İrfan fî Ulumi'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1362/1943.

Zerkeşî, Bedruddîn M. b. 'Abdullah (v. 794), 1- *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Thk. Ebu'l-Fadl İbrahim, gözden geçirilmiş, düzeltilmiş 2. B. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1391/1972; (*el-Burhân*); 2- *Ma'nâ Lâ İlâhe İllâ'l-Lah*, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâğâ, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1985.

Zeyd, Mustafa, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3.B., Dâru'l-Vefâ, Beyrut 1408/1987.

Zirikî, Hayruddîn (v. 1392), *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arabi ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, 5. B., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1980.